

Бырайыагы оңордулар:
*Чикальдина А.М., Нестерова И.С.,
Пестерева С.И. - Амматаабы «Хатынчаана»
уһуяан иитээччилэрэ*

**“Өбүгэ ситимэ” оскуола иннинээби саастаах оҕолорго саха норуотун олобун –
дьаһабын, төрүт дьарыгын билиһиннэрэр бырайыак**

Оскуолаҕа киириэн иннинээби саастаах оҕону саха төрүт култууратыгар сыһыарыы, норуот олобун – дьаһабын билиһиннэри, төрөөбүт төрүт тылын инэри - уһуяан иитэр-үөрэтэр биир сүрүн соруғунан буолар. Оҕо кыра эрдэбиттэн бэйэтин омугун уратытын, бэйэтин дьыэ кэргэнин, төрөөбүт дойдутун, төрүт тылын билэ сатыыра наада. Кэнники сылларга оҕо төрөөбүт тылынан саңарбат, норуотун үгэһин билбэт буолбута баар суол. Ол иһин оҕону кыра эрдэбиттэн сахалыы иитиигэ, саңарарга уһууохтаахпыт.

Оҕо оскуола иннинээби сааһыттан майгыта-сигилитэ, интэриэһэ, ирдэбилэ сайдарыгар иитиллэр эйгэтэ улахан сабыдыаллаах. Ол курдук саха киһитэ балаҕан иһигэр, көмүлүүгүн иннигэр талах олох маска олорто да, тыла – өһө, кэпсээнэ, остуоруйата, ырыата – тойуга бэйэтэ тахсар. Онтон сиэттэрэн оҕону өбүгэтин кытта ситимниир “Өбүгэ ситимэ” диэн бырайыак үлэҕэ киирэн сахалыы эйгэ тэрилиннэ. Ону таһынан оҕону өбүгэтин кытта ситимниир уонна сахалыы эйгэбит үлэтэ таһаарыылаах буоллун диэн бырайыак чэрчитинэн “Эбээ, эһээ оскуолата”, “Аҕалар түмсүүлэрэ” диэн уһуяан иһинэн түмсүүлэри тэрийэргэ быһаарынныбыт.

Бырайыак сыала: Оҕону саха норуотун уратытын, олобун – дьаһабын, култууратын, төрүт дьарыгын, үтүө үгэстэрин кытта билиһиннэри, төрүт тылын инэри.

Бырайыак сорукутара:

- Оҕону сахалыы тыыңна иитэр эйгэни тэрийи;
- Уһуяан иһинэн “Эбээ, эһээ” оскуолатын тэрийи;
- Аҕа түмсүүтүн төрүттэһин;
- Оҕо оңорор, айар - тутар дьобурун сайыннары;
- Төрөппүтү, бырайыак кыттыылаахтарын кытта ыкса сибээстээхтик үлэлэһин;
- Күн – дьыл, үгэс эргиригэр дьүөрэлээн оҕону үлэҕэ – хамнаска үөрэти – такайы;
- Оҕо бэйэтин норуотун ытыктыыр, таптыыр, киэн туттар буоларын ситиһи.

Бырайыак ытыллар кэмэ: 4 сыллаабы уһун болдьохтоох

Бырайыак кыттыылаахтара: оҕолор, төрөппүттэр, “Эбээ, эһээ” оскуолата, Аҕалар түмсүүлэрэ, иитээччилэр, Амматаабы оҕо сайдар киинэ, оҕо библиотеката, Арчы дьыэтэ.

Бырайыак ытыллар сирэ: Амматаабы “Хатынчаана” уһуяан.

Үлэ көрүңнэрэ: сэхэргэһи, оруоллаах, толкуйдатар, хамсаныылаах оонньуулар, аралдьытылар, быыстапкалар, экскурциялар, көрсүһүүлэр, конкурстар, викториналар.

Бырайыагы олохтооһун түһүмэхтэрэ:

1. Бэлэмнэһи

- Информацияны хомуйуу, методическай литератураны кытта үлэ;
- Киэн эйгэтин кинигэлэринэн, видеоматериалларынан, аудиоларынан байыты;
- Сахалыы эйгэни тэрийи уонна бырайыак үлэтин былаанын оңоруу;

2. Олохтооһун

- Оҕо оҕо сахалыы тыыны иңэрэр эйгэни тэрийи, балаҕаны тутуу;

- Ухуйаан иһинэн Ажалар түмсүүлэрин, “Эбээ, эһээ оскуолатын” тэрийи.

- Бырайыак былаанынан үлэни тэрийэн ыыты;

3. Түмүктүүр

- Оҕо сайдыытын, билиитин кэтээн көрүү;

- Бырагыраамма салгы сайдар кэскилин дьүүлэхии, ырыты (рефлексия), салгы быланнааһын.

Бырайыак үлэтин былаана: “Өбүгэ ситимэ” бырайыагы олоххо киллэрэр сыалтан, ытыллыахтаах үлэ 4 сылаагы былаана оңолулунна. Сахабыт сирэ тыйыс айылҕалаах буолан, өбүгэлэрбит барахсаттар төгүрүк сыл устата үлэлээн – хамсаан, бултаан, ынах – сүөһү ииттэн озорбуттара. Дьыл кэмэ уларыан истэҕин аайы кинилэр үгэс буолбут дьарыктарын ыһыктыбакка, очоттон баччаа диэри дьэ кэргэннэрин иитэн-аһатан кэллэхтэрэ. Ити биһиги норуот быһыытынан уратыбытынан буолар. Ол уратыбытын оҕолорго арийан көрдөрөөрү, сахалар үгэс буолбут дьарыктарын дьыл кэмнэринэн наардаан билиһиннэрэргэ былааннаатыбыт.

2023 – 2024 үөрэх сыла

Күн - дьыл	Ытыллар үлэ көрүнэ	Ким толороро, кытара
Сэтинньи - ахсынньы	- Информацияны хомуйуу, методическай литератураны кытта үлэ; - Киэн эйгэтин кинигэлэринэн, видеоматериалларынан, аудиоларынан байыты;	Иитээчилэр
Тохсунньу - олунньу	Сахалы эйгэни тэрийи уонна бырайыак үлэтин былаанын оңоруу	Иитээчилэр, сэбиэдиссэйи хаһаайыстыбаннай чаас өттүнэн солбуйааччы,
Кулун тутар – ыам ыйа	Оҕоо сахалы тыыны инэрэр эйгэни тэрийи, балаҕаны тутуу;	Иитээчилэр, төрөппүттэр, сэбиэдиссэйи хаһаайыстыбаннай чаас өттүнэн солбуйааччы, ухуйаан үлэһиттэрэ

2024 - 2027 үөрэх сыллара

Орто бөлөх

Дьыл кэмэ	Күн - дьыл	Тизмэ	Үлэ көрүннэрэ	Ким толороро, кытара
Күһүн	Балаҕан ыйа Алтынньы Сэтинньи	-“Бурдук хомуйуута”, -“Кыстыкка көһүү”. - Муус ылыыта, - Муңха.	- Бурдук үлэтин туһунан презентация, видео көрүү, сэлэргэһи; Көрсүһүү - Хамсаныылаах оонньуу; - “Муңха”мультфильм көрүү, аралдыты;	Иитээчилэр, төрөппүттэр, библиотека; Иитээчилэр, “Эбээ, эһээ оскуолата”; физ.инструктор;
Кыһын	Ахсынньы Тохсунньу Олунньу	-“Булт - алт” - «Олонхо» -“Мас мастааһын”, «Хаар күрдүү».	-“Байанай”аралдыты; - Олонхо истии, мультфильм көрүү -Кэтээн көрүү, оруоллаах оонньуу;	Иитээчилэр, муз.салайааччы; Амматаагы оҕо сайдар киинэ

Саас	Кулун тутар	- “Туос иһиттэр”	- Сэһэргэһии	Иитээччилэр, Аба түмсүүтэ
	Муус устар	-“Сааскы кус”	-Көрсүһүү;	
Сайын	Ыам ыйа	-“Ньукуолун”	- Сэһэргэһии, презентация көрүү	Иитээччилэр, “Эбээ, эһээ оскуолата”
	Бэс ыйа	-“Ыһыах” -От үлэтэ, сир астааһын;	-хаманыылаах оонньуу, сахалыы муода; “Ыһыах” бырааһынньык; -“От үлэтэ” оруоллаах оонньуу; “Сир астар” остуол оонньуута, “Сир асчыл” хаартысканан быыстапка;	

Улахан бөлөх

ДЬЫЛ КЭМЭ	Күн - дьыл	Тиэмэ	Үлэ көрүңнэрэ	Ким толороро, кытара
Күһүн	Балаһан ыйа Алтынньы Сэтинньи	-Бурдук хомуйуута, -“Кыстыкка көһүү” - “Куйуур” - Муус ылыыта, - Муңха;	- Оруоллаах оонньуу, сэһэргэһии, ситии баайыы; - Оруоллаах оонньуу; - Хамсаныылаах оонньуу, видео көрүү; -“Муңха” остуол оонньуута, аралдьытыы;	Иитээччилэр, төрөппүттэр, оҕо библиотека, “Эбээ, эһээ оскуолата”; физ.инструктор;
Кыһын	Ахсынньы Тохсунньу Олунньу	-“Булт - алт”, иис, дьиз үлэтэ - «Олонхо» -Мас мастааһын, хаар күрдүү - “Кыһыңны таңас - сап”	-Аралдьытыы, маастар-кылаас “Уран тарбахчааннар” - Олонхону истии, толоруу - Оруоллаах оонньуу, кэтээн көрүү, туттар тэрили оңоруу, туһаныы; - Сэһэргэһии, көрсүһүү;	Иитээччилэр, төрөппүттэр, “Эбээ, эһээ оскуолата”; Аба түмсүүтэ;
Саас	Кулун тутар Муус устар	- “Туос хомуйуута”, “Туос иһиттэр” -“ Кустааһын” -“ Сайылыкка көһүү”	- Оруоллаах оонньуу, көрсүһүү, видео көрүү; -«Булчут эһээм» көрсүһүү; «Сайылыкка көһүү» аралдьытыы;	Иитээччилэр, төрөппүттэр, “Эбээ, эһээ оскуолата”;
Сайын	Ыам ыйа Бэс ыйа	-“Ньукуолун”, - “Ыһыах” -“Сайыңны таңас – сап” -От үлэтэ, сир астааһын;	-“Ньукуолун куһа” аралдьытыы, кус үргээһин, миинин иһии; - Сэһэргэһии, презентация, быыстапка, сахалыы муода, “Ыһыах” бырааһынньык; -“От үлэтэ” толкуйдатар оонньуу, оруоллаах оонньуу, “Кырачаан оччут”, “Сир асчыл” хаартысканан быыстапка; “Сир астар” викторина, оруоллаах, остуол оонньууулар;	Иитээччилэр, төрөппүттэр, “Эбээ, эһээ оскуолата”; Арчы дьизэтэ,

Бэлэмнэний бөлөх

ДЬЫЛ КЭМЭ	Күн - дьыл	Тизмэ	Үлэ көрүңнэрэ	Ким толороро, кытара
Күһүн	Балаҕан ыйа Алтынньы Сэтинньи	-Бурдук хомуйуута, -“Кыстыкка көһүү”; - Муус ылыыта, - “Муңха, куйуур”;	- Оруоллаах оонньуу, сэхэргэһии, экскурсия; - Сэхэргэһии, остуоруйа истии, ситии баайы, кэтээн көрүү; - Муус ылыытыгар сылдыһы, хамсанылаах оонньуу, видео көрүү; -“Муңха” остуол оонньуута, оруоллаах оонньуу, “Муңха”мультфильм көрүү, аралдытыы;	Иитээччилэр, “Эбээ, эһээ оскуолата”, Абалар түмсүүлэрэ, физ.инструктор;
Кыһын	Ахсынньы Тохсунньу Олунньу	-“Булт тэриллэрэ, иис” -“Дьизэ үлэтэ” - Олонхо -“Хаар күрдүү” -“Таңха” -“Кыһынны таңас - сап”	-Аралдытыы, маастар-кылаас “Уран тарбахчааннар”; - Олонхону истии, толоруу -Кэтээн көрүү, туттар тэрили оңоруу, туһаныы; - Таңха киэһэтэ; - Сэхэргэһии, көрсүһүү;	Иитээччилэр, төрөппүттэр, “Эбээ, эһээ оскуолата”; физ.инструктор,
Саас	Кулун тутар Муус устар	-“Мас үлэтэ” -“Туос иһиттэр”(туос хомуйуу) -“Кустааһын” «Сайылыкка көһүү»	- Оруоллаах оонньуу, кырдыаҕастарга көмө; -Туос тигии – маастар кылаас, видео көрүү; -«Булчут эһээм» көрсүһүү; - Аралдытыы;	Иитээччилэр, төрөппүттэр, “Эбээ, эһээ оскуолата”, физ.инструктор;
Сайын	Ыам ыйа Бэс ыйа	-Ньукуолун, -“Ыһы үлэтэ» -“Ыһыах” -“ Ат сэбэ сэбиргэлэ” -От үлэтэ, сир астааһын;	-“Ньукуолун куһа” аралдытыы, кус үргээһин, миинин иһии; - Экскурсия; -“Ыһыах” бырааһынньыга, сэхэргэһии, презентация, быыстапка; -“От үлэтэ” толкуйдатар оонньуу, оруоллаах оонньуу; “Сир астар” викторина, оруоллаах, остуол оонньууулар;	Иитээччилэр, төрөппүттэр, “Эбээ, эһээ оскуолата”, Арчы дьизэтэ, оҕо библиотеката;

Бырайыак түмүгэр сабадаланар ситиһиилэр:

- Саха норуотун төрүт үгэһин, олоһун – дьарыгын билэр;
- Оҕо сахалыы ыраастык саңарар, сахалыы санаатын толору этэр;
- Бэйэтин норуотун ытыктыыр, таптыыр, киэн туттар;
- Үлэбэ дьобурдаах, сатабыллаах буолар;
- Дьонно – сэргэбэ сирдээхтик сыһыаннаһарга үөрэнэр;

Ийэ тылын ингэриммит, норуотун үтүө үгэстэрин үчүгэйдик билэр оҕо сайаҕас өйдөөх-санаалаах, олоххо дьобурдаах буола улаатар. Өбүгэлэрбититтэн кэлбит, үйэлэргэ

мунньуллабут үтүө сатабылы, дьобуру, тылы, өйү кэлэр көлүөнэ ыччаттарбытыгар төһө кыайарбытынан инэрдэхпитинэ, уһугуннардахпытына - саха буолан сандаарыахпыт, киһи буолан килбэйиэхпит.

Бырайыак салгыы сайдар кэскилэ: Саха норуотун үтүө үгэстэригэр тирэҕирэн, оҕону сахалыы тыынна иитэр «Өбүгэ ситимэ» бырайыак чэрчитинэн анал бырагыраамма онгортон, Сахабыт сиригэр уһуйааннарыгар тарҕатан, араас өрүттээх үлэни тэрийиэххэ сөп.

Туһаныллыбыт литература

1. Емельянов Н.В. Саха өһүн хоһоонноро. Дьокуускай, Бичик, 2017.
2. Моисеева Д.Е. Норуот тылынан уус-уран айымньыта оҕону иитиигэ оруола. – Народное образование Якутии. – 3/98.
3. Николаева И. Н. Ыйдар. Дьокуускай, Айар, 2022.
4. Петрова Т.И. Сахам тыла барахсан. — Дьокуускай: Бичик, 2006
5. Саха төрүт өйдөбүллэрэ: Быһаарыылаах ойуу тылдьыт/[авт.сост. М.Е.Барахова]. – Дьокуускай. – 2014 – 136 с.
6. Саха остуоруйалара Дьокуускай, Бичик, 2017.
7. Саха таабырыннара, Өс хоһоонноро, чабыр5ахтара. – Якутск: Бичик, 2006.
8. Саха фольклора. Дьокуускай, 1993
9. Семенова У.А. Саха таабырыннара. Дьокуускай, Бичик, 2017
10. Татаринова Н. П., Павлова Н. С., Попова В. В., Стручкова Е. Н. Өбүгэ оонньуутун түһүлгэтэ. Дьокуускай . Айар. 2021.
11. Филиппова Н.И, Чехордуна Е.П ,Флегонтова У.М .Олонхо: ебугэ уерэ5э уонна билинни кэм..Дьокуускай «Офсет» 2006.
12. Филиппова Н.И. Олонхону оскуола5а уерэтии. Дьокуускай Кинигэ издательствота 1981.
13. Чехордуна Е.П., Иванова Е.П. Олонхо эйгэтэ - Дьокуускай: «Бичик», 2005

Оҕо билиитин бэрэбиэркэлиир ыйытыктар

1. Саха норуотун төрүт дьарыктарын ааттаталаа.
2. Булт, балыктааһын тэриллэрин ааттаталаа
3. Ханнык сахалыы иһити-хомуоһу билэ5ин?
4. Сахалыы астары ааттаталаа
5. Сир астарын ааттаталаа.
6. От улэтин тэриллэрин ааттаталаа
7. Балаҕан иһин ойуулаа.

5 – билэр үрдүк

3 – сороҕун билэр орто

0-1 – билбэт намыһах

Бырайыак үбүн аттарыы

№	Бырайыак матырыйаала, ороскуота	Ахсаана	Сыаната	Суумата
1.	Ба5ана	5	3000	15000
	Балаҕан эркинин, үрдүн маһа	28	1600	44800
2.	Хаптаһын	5	500	2500
3.	Фанера (чараас)	3	1500	4500
4.	Фанера (халың)	1	3500	3500
5.	Шпаклевка	2	800	1600
	Гиипсэ	10	98	980
	Вододисперсионнай кырааска	1	2200	2200
	Колер	7	60	420
	Пожарнай обработка		18000	18000
	Штапель	2 м	250	500
	Рулоннай штора	1	2500	2500
	Баннер	1	1790	1790
	Эмблема	1	600	600
	Ситии быа	1 (10 м)	2000	2000
				100 892 солк.

Өбүгэ ситимэ бырайыак чэрчитинэн оноһуллубут сахалыы эйгэ пааспара

Балаҕан иһэ

1. Баҕана- 4
2. Сэбэргэнэ-4
3. Өһүө-1
4. Эркин-
5. Туос түннүк-1
6. Долбуур-3
7. Төгүрүк остуол-1
8. Мас олоппос-4
9. Дүлүн олоппос-1
10. Көмүлүөк(сыбахтаах) оһох
11. Холумтан
12. Ардыаах
13. Наара орон-4
14. Биһик-1
15. Эркин ойулаах баннер-1
16. Көхө-2а

Туттар тэриллэр, орон танаһа

1. Быыс
2. Сөрүө-2
3. Олбох-4
4. Тэллэх(ынах тириитэ)-1
5. Таҕаан-1
6. Лэппиэскэ буһарар тимир-1
7. Сыпсы-1
8. Талкы-1
9. Суоруна-1
10. Кэли, собох-1
11. Бэрэмэдэй-1
12. Чаппараах-1
13. Дэйбиир-1
14. Халандаар-1
15. Ситии салама-10 метр

Иһит-хомуос

1. Мас чорооннор-4
2. Мас кытыйа-1
3. Мас ньуоска-1
4. Хамыйах-1
5. Маллаах иһит-1
6. Туос ыаҕайа-3
7. Туос тымтай-1
8. Сүөгэй ытыга-1

9. Дагда ытыга-1

От охсуу

1. Хотуур-1
2. Өтүйэ-1
3. Кыраабыл-1
4. Кыдама-1
5. Кутаа
6. Отуу

Баҕана күрүө

Сэргэ

Балыктааһын тэрилэ

1. Куйуур-1
2. Туу-1
3. Илим-1
4. Муус ылыыта, мунха тэрилэ(остуол оонньуута)

Булт тэрилэ

1. Чааркаан-2
2. Туһах-1
3. Сохсо-1
4. Сүгэ-1
5. Быһах-1
6. Мас саа-1

Өбүгэбит оонньуурдара

1. Мас ынах-4
2. Хабылык, тырыынка, хаамыска-4
3. Бэрбээкэй унуохтар
4. Туос ынахтар
5. Мохсуо-1
6. “Сыалы тап”(муос) -2
7. Сонор оонньуу-1
8. Тыксаан-1

